

PRIREĐIO MILO PETROVIĆ

PREISPITIVANJE PROŠLOSTI I ISTORIJSKI REVIZIONIZAM

(ZLO)UPOTREBE ISTORIJE ŠPANSKOG
GRAĐANSKOG RATA I DRUGOG SVETSKOG RATA
NA PROSTORU JUGOSLAVIJE

IMPRESSUM

ZBORNİK

PREISPITIVANJE PROŠLOSTI I ISTORIJSKI REVIZIONIZAM

(Zlo)upotrebe istorije Španskog građanskog rata i Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije

IZDAVAČ

Udruženje Španski borci 1936-1939 u saradnji sa Fakultetom političkih nauka Univerziteta u Beogradu

UREDNIK

Milo Petrović

REDAKCIONI ODBOR

Dolores Cabra Loredó, Josep Fernández Trabal, Pelai Pagès i Blanch, Husnija Kamberović,
Olga Manojlović Pintar, Lino Veljak, Ilija Vujačić, Milo Petrović

ILUSTRACIJE

Dorđe Andrejević Kun

AUTORKE I AUTORI TEKSTOVA

Francisco Martínez López „El Quico“, Latinka Perović, Pelai Pagès, Francisco Moreno Gómez, Lino Veljak,
Todor Kuljić, Juan Carlos Monedero, Lev Centrih, Juan Manuel Rodríguez, Olivera Milosavljević,
Srđan Milošević, Milan Radanović, Husnija Kamberović, Antonia Macías, Milivoj Bešlin, Nikola Vukobratović,
Avgust Lešnik, Dolores Cabra, Ángel del Río Sánchez, Josep Fernandez Trabal, Olga Manojlović Pintar

AUTORKE FILMA

Odette Martínez Maler, Herta Alvarez, Mercedes Yusta Rodrigo

LEKTURA I KOREKTURA

Slavica Miletić

DIZAJN

Ana Humljan

PRIPREMA ZA ŠTAMPU

Dejan Dimitrijević

ŠTAMPA

Standard 2, Beograd

TIRAŽ

500

**ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG
SOUTHEAST
EUROPE**

Tekstovi u ovom zborniku su nastali kao rezultat konferencije „Preispitivanje prošlosti i istorijski revizionizam“ održane 12. i 13. oktobra 2012. u organizaciji udruženja Španski borci 1936-1939, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe. Objavljivanje zbornika podržala je Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe donacijom Nemačkog federalnog ministarstva za ekonomsku saradnju i razvoj. Stavovi autorki i autora tekstova ne moraju biti nužno i stavovi Rosa Luxemburg Stiftung.

Ova publikacija je besplatna.

Svi tekstovi su objavljeni pod licencom Autorstvo-Nekomercijalno 3.0. Srbija (CC BY-NC 3.0 RS)

SADRŽAJ

3 Umesto predgovora

Milo Petrović: *Vreme revizionizma*

15 Reč učesnika i svedoka

Fransisko Martines Lopes „El Kiko“: *Oružana borba protiv frankističke diktature: pluralna kultura ili kultura jedne partije*

25 Prvo poglavlje

NAUČNE I/LI POLITIČKE ISTINE I DEBATE

27 Latinka Perović: *Revizionizam i nacionalizam*

33 Pelai Pajes: *Španski građanski rat i istorijski revizionizam: idealisti protiv istoričara. Društvena revolucija i/ili antifašizam*

50 Fransisko Moreno Gomes: *Istorija, sećanje i prava žrtava*

60 Lino Veljak: *Dvije strategije historijskog revizionizma*

69 Drugo poglavlje

MUKE S TRANZICIJOM

71 Todor Kuljić: *Klasno društvo bez klasne borbe: Bezalternativnost kapitalizma kao kontekst istorijskog revizionizma*

82 Huan Karlos Monedero: *Ograničenja španskog demokratskog modela*

98 Lev Centrih: *Revizionizam u istoriografskim spisima i javnim polemikama o slovenačkoj prošlosti: o čemu je, zapravo, reč?*

110 Huan Manuel Rodrigues: *Antifašistički pokret protiv istorijskog revizionizma*

121 Treće poglavlje

SVI „NAŠI“ REVIZIONIZMI

123 Olivera Milosavljević: *Fašizam i istorijski revizionizam*

129 Srđan Milošević: *Relativizacija i revizija: još jednom o značenju pojma antifašizam i njegovoj savremenoj (zlo)upotrebi u Srbiji*

143 Milan Radanović: *Otkopavanje istine ili normalizovanje kolaboracionizma? O formiranju i delovanju dve revizionističke komisije pod okriljem Vlade Republike Srbije, 2009-2012.*

175 Husnija Kamberović: *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu – preispitivanja prošlosti ili historijski revizionizam?*

182 Antonija Masijas: *Međunarodno pravo naspram nekažnjivosti i negacionizma*

197 Četvrto poglavlje

ANTIFAŠIZAM I ŠPANSKI GRAĐANSKI RAT: JUGOSLOVENSKI SLUČAJ

199 Milivoj Bešlin: *Kraljevina Jugoslavija u borbi protiv antifašizma 1936–1939.*

223 Nikola Vukobratović: *KPJ i Kominternu o Narodnoj fronti i Španjolskom građanskom ratu. Pričati o antifašizmu*

231 Avgust Lešnik: *Uloga KPJ u regrutovanju jugoslovenskih interbrigadista za republikansku Španiju*

251 Peto poglavlje

ČIJE JE SEĆANJE?

253 Dolores Kabra: *Udruženja za istorijsko pamćenje*

278 Anhel del Rio Sančes: *Istorijsko pamćenje i tragovi frankističke represije*

295 Đuzep Fernandes Trabal: *Mir u arhivima? Rat i izgnanstvo u dokumentima*

305 Olga Manojlović Pintar: *Još jednom o Milanu Nediću, emigraciji i reviziji istorije*

313 **RESUMENES / BIOGRAFIJE**

327 **IMENSKI REGISTAR**

OLGA MANOJLOVIĆ PINTAR

JOŠ JEDNOM O MILANU NEDIĆU, EMIGRACIJI I REVIZIJI ISTORIJE

U tekstu „O odnosu prema prošlosti“ jedan od najznačajnijih savremenih historičara Nemačke Eberhard Jelke napisao je da je prošlost moguće prihvatiti ili potisnuti, ulepšavati i opravdavati, slaviti, oplakivati, odbacivati, proklinjati, ali bez obzira na to koji način posmatranja i tumačenja odaberemo, ona uvek ostaje naš suštinski, ako ne najsuštinski deo. Štaviše, konstatovao je Jelke, celokupan ljudski život u biti predstavlja uspostavljanje odnosa prema onome što se dogodilo u prošlosti.¹ Na taj način on je izrazio dominantno shvatanje koje je prošlo gotovo sve humanističke nauke i savremena društva na kraju 20. veka, a po kom su interpretacije prošlog osnov za konstituisanje sistema vrednosti i izgradnju individualnih i kolektivnih identiteta u sadašnjosti.

Od pada Berlinskog zida konstitutivni element izgradnje identiteta evropskih društava predstavljali su projekti koji su uključivali pojedince i grupe u proces „otkopavanja“ potisnute, zatrpane, odnosno zaboravljene istorije i prikupljanja usmenih svedočanstava učesnika prošlih zbivanja. U čitavoj Evropi je pokrenut niz fondacija, udruženja građana, umetničkih projekata koji su definisali koncept unificiranja

---

1 Eberhard Jelke, „O odnosu prema prošlosti“, sa nemačkog prevela Drinka Gojković, *Reč*, br. 39, god. IV, novembar 1997, str. 167-171. Jelke je problematizovao i shvatanje pojma istorije, tvrdeći da je istorija ono što čovek pravi od prošlosti. Štaviše, samu reč *Geschichte* nije vezao za glagol „geschten“ („dogadati se“) već za glagol „schichten“ („raspoređivati“) i zaključio je da je istorija raspoređivački rad, uređivanje znanja o prošlosti, odnosno izveštaj o onome što se zbilo. Njegova kritika mogućnosti saznanja prošlog, izrečena u vremenu sumnje u naučnu objektivnost istorijske metodologije, predstavljala je artikulaciju stavova koji su odbacili pozitivističke principe i suženi pogled u prošlost, ali nisu značili i dekonstrukciju stava o istoriji kao nauci koja uobličava objektivno znanje o prošlim događajima.

mesta vezanih za proces osmišljavanja i sprovođenja fašističkih zločina.² Prostorne analize mesta nasilja kao najснаžnijih „mesta sećanja“ prepletene su sa svedočanstvima direktnih učesnika istorijskih događaja (posebno onih koji su ostali na margini društva i s protokom vremena postajali nevidljivi u javnosti). Njihov osnovni cilj je bio da se onemogućí zaborav žrtava, ali i da se stalno podseća na zločince koji su počinili najstrašnije zločine u istoriji čovečanstva. Tragajući za fizičkim ostacima istorije, brojni pojedinci uključeni u rad novoformiranih udruženja suočavali su savremene generacije sa monstroznošću nacističke ideologije i prakse. U ponovo ujedinjenoj Nemačkoj, upravo je koncept „topografije terora“ uveo društvo u fazu preispitivanja i razmišljanja o pojmovima kolektivne krivice i odgovornosti. U isto vreme, u Španiji je konstituisana nova zajednica sećanja kroz suočavanja s potisnutom prošlošću i traganja za „zatrpanim“ istinama koja su podrazumevala iskopavanja masovnih grobnica i pronalaženje posmrtnih ostataka protivnika Frankovog režima. U načinu na koji su otrgnuti od zaborava oni koji su ubijeni pre nekoliko decenija sublimirani su vrednosni sistemi savremene Španije. Za društvo koje se suočavalo s nasleđem fašističke diktature, upravo je otkopavanje grobnica koje su svedočile o masovnim zločinima predstavljalo važan element u procesu postepene (ali isuviše često prekidane) defašizacije.

Potreba savremenih društava da „ožive“ istoriju kroz „arheološke“ i „antropološke“ metode saznavanja prošlosti u velikoj meri je, međutim, zavisila od političkog konteksta i nosila različite sadržaje, i neretko je proizvodila dijametralno suprotne posledice.³ Prikazivanje slojeva nasilja prisutnih na određenom toposu otvaralo je društva i jačalo demokratske procese, ali je korišćeno i za snaženje „teorija totalitarizama“ na kojima je počivao koncept negiranja i brisanja predstave o unikatnosti nacističkih zločina.⁴

Brojni pokušaji razumevanja načina na koji su se događaji u prošlosti odvijali podrazumevali su i preispitivanje odnosa „objektivnog“ i „subjektivnog“ značaja, odnosno analize povezanosti stručnog znanja i ličnog iskustva (njihove

---

2 Reinhard Rürup (ur.), *Topography of Terror, Gestapo, SS and Reichssicherheitshauptamt on the „Princ-Albrecht-Terrain“*, *A Documentation*, Verlag Willmuth Arenhövel, Berlin, 2006.

3 U godinama neposredno pred raspad Jugoslavije otkopavanja masovnih grobnica i sahrana kostiju žrtava ustaškog terora su upotrebljeni u procesu političke manipulacije i nacionalne antagonizacije u socijalističkoj Jugoslaviji.

4 Važan primer za diskusiju o ovom pitanju je i savremeni koncept memorijalizacije logora Buchenwald koji je pošao od nužnosti prikazivanja kontinuiteta istorije i stoga predstavio dve faze postojanja logora: prvu, u kojoj je Buchenwald bio nacistički koncentracioni logor od 1937. do 1945. i drugu, kada je predstavljao jedan u nizu logora NKVD-a u Nemačkoj, u periodu od 1945 do 1950. Iako je uspostavljena gradacija i vreme logora NKVD-a stavljeno u drugu ravan, upravo su njegove žrtve individualizovane pred posetiocima logora kroz pojedinačne grobove i privatna spomen obeležja koja su podizali članovi rodbine, za razliku od žrtava nacističkog logora Buchenwald. <http://www.buchenwald.de/643/>.

međuzavisnosti ili potčinjenosti).⁵ Rasprava o navedenim temama je direktno vodila prepoznavanju i uočavanju načina na koji se formira, odnosno menja slika prošlosti i otvorila pitanje: kada „privatizovana sećanja“ postaju okvir za redefinisanje ideoloških okvira i političkih aktivnosti, odnosno na koji način usmena kazivanja, lična sećanja i literarni predlošci o prošlosti koji su suprotstavljeni zvaničnim sintezama, postaju prihvaćeni i počinju da proizvode nove zaključke, pa čak i činjenice? U traganju za odgovorima na ta pitanja značajno polje promišljanja i zaključivanja predstavlja i analiza načina na koji je tumačenje uloge Milana Nedića u Drugom svetskom ratu – tumačenje koje je proizvela politička emigracija – postepeno šireno i prihvaćeno u delu javnosti u samoj zemlji. Interpretacije Nedićevih najbližih saradnika i rođaka, određene potrebom ličnog opravdanja kroz viktimizaciju neprijatelja iz vremena rata, postale su okvir novih istorijskih interpretacija i na taj način osnov ponovnog konstituisanja starih ideoloških koncepata na kraju 20. veka.

* * * * *

Odlukom Državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Milan Nedić, predsednik takozvane Vlade narodnog spasa u vreme nemačke okupacije Srbije 1941-1944. proglašen je za ratnog zločinca 8. juna 1945. godine.⁶ Kako je navedeno u kratkom opisu i kvalifikaciji zločina, optužen je zbog: Izdaje naroda, Službe okupatoru, Mučenja i terorisanja stanovništva, Pljačke. Odluka Državne komisije dopunjavana je u dva navrata: najpre kada je Nedić apostrofiran i kao najodgovorniji za sabotažu naoružavanja Kraljevine Jugoslavije pred rat, za razbijanje jedinstva naroda Jugoslavije i rušenje otporne snage naroda,⁷ i drugi put kada je označen kao „jedan od najvećih izdajnika i zločinaca srpskog naroda“.⁸ Dva puta saslušan po izručenju Jugoslaviji u decembru 1945. godine, Milan Nedić je izvršio samoubistvo u istražnom zatvoru početkom februara 1946. godine i u istoriji tokom narednih decenija ostao upamćen kao „izdajnik i zločinac“.⁹

Dominantna, a može se reći i neupitna predstava o Nediću kao kolaboracionisti u socijalističkoj Jugoslaviji tokom prvih posleratnih godina nije se bitno razlikovala ni među pripadnicima srpske emigracije – onima koji su napustili zemlju ili odbili

5 Videti: <http://www.forensic-architecture.org/>.

6 Tekst Odluke Komisije za ispitivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Demokratske Federativne Jugoslavije videti u: Anđelka Cvijić, Milenko Vasović (ur.), *Milan Đ. Nedić, Život, govori, saslušanja*, Beograd, 1991.

7 Druga Odluka o proglašavanju Milana Đ. Nedića za zločinca nema datum. Ibid., str. 202.

8 Treća Odluka je takođe bez datuma. Ibid., str. 204

9 U brojnim enciklopedijskim odrednicama on je navođen kao izdajnik i ratni zločinac; vidi *Mala enciklopedija Prosveta*, Prosveta, Beograd, 1978; *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, Leksikografski zavod FNRJ, 1961.

da se u nju vrate posle oslobođenja i uspostavljanja socijalizma. Ona je proizilazila iz složenog nasleđa Drugog svetskog rata i nikada jasno definisanih odnosa među brojnim učesnicima ratnih dešavanja. Tokom prvih posleratnih dana Nedić je, prema pisanju njegovog biografa, najpre od strane Slobodana Jovanovića, predsednika jugoslovenske vlade u izbeglištvu, apostrofiran kao jedan od „najvažnijih kolaboratera“ nacista u Srbiji. Ubrajajući ga među „kvislinške elemente poznate po svojoj službi neprijatelju“, Jovanović je pokušavao da još jednom dokaže antifašistički stav vlade u Londonu u danima kada je i sam osuđen pred Vojnim većem u Beogradu na procesu Dragoljubu Mihailoviću, i kada je javnosti iznosio svoju odanost pobedničkoj savezničkoj koaliciji.¹⁰

Navedene kvalifikacije koje je izneo Slobodan Jovanović su svakako bile uslovljene i neprijateljstvom koje je tokom samog rata postojalo između jugoslovenske izbegličke vlade u Londonu i Nedićeve vlade u Beogradu, a koje je sve vreme predočavano javnosti u Srbiji kroz snažnu propagandu i govore samog Nedića. U svojim *Poslasticama*, Nedić je protivnike pristupanja Jugoslavije Trojnom paktu i članove izbegličke vlade nazivao „nesrećnicima, ratnim krivcima, beguncima sa bojnog polja, bezumnim Srbima – nesrbima, upropastiteljima svoga rođenog naroda“ koji su „sa zločinačkom nepromišljenošću“ uleteli „u naručje din-dušmana“ i koji su „komunističko-masonske-jevrejsko-engleskoj mafiji i prodali svetu srpsku zemlju za trideset srebrnika, gurnuli [...] je u propast, u jad čemer, istrebljenje i smrt.“¹¹

Javna razilaženja i optuživanja iz vremena rata (koja su prema nekim svedočenjima daleko od očiju javnosti s vremenom prevaziđena) nastavljena su i tokom prvih posleratnih godina u emigraciji, te su se i sporadični pokušaji Nedićeve rehabilitacije završavali neuspehom. Pokušaji stavljanja imena Milana Nedića u istu ravan sa imenom Draže Mihailovića nailazili su na usmene i pismene napade od, kako je govoreno, „strane nekih nacionalista“ koji su Nedića videli kao narodnog izdajnika.¹² Kako su pisale pristalice Nedićevog režima koje su po završetku rata uspele da emigriraju u SAD, upravo tu je „komunistička propaganda uspela toliko (sic! O.M.P.), da

---

10 Prema pisanju Stanislava Krakova, Slobodan Jovanović je u članku koji je objavio u časopisu *Times*, 15. jula 1946, na dan donošenja presude u procesu protiv Mihailovića i dvadeset trojice, apostrofirao Nedića i njegove bliske saradnike kao „najvažnije kolaboratere“ koji su stoga stavljeni pod slovo Z, a njegovo ime jasno je obeleženo preko Radio Londona još od 1942. Stanislav Krakov, *General Milan Nedić, Prepuna čaša čemera*, knjiga druga, München, 1968, str. 365.

11 „U ime Srbije“ Nedić je predstavnicima vlade u Londonu uputio reči „teške optužbe koja će pasti na vaše glave, kada već nemate poštenja i razuma niti svesti da bi vas ona samo do sada kaznila!“ Poručivao im je da su „u trenucima bezumlja, u trenucima zaslepljenosti i pomračenja srpskog razuma, sunuli sa zločinačkom nepromišljenošću u naručje din-dušmana naših, vekovnih dušmana slovenstva: komunističko-masonske-jevrejsko-engleskoj mafiji i prodali svetu srpsku zemlju za trideset srebrnika, gurnuli ste je u propast, u jad čemer, istrebljenje i smrt.“ „Poslanica našim beguncima u tuđini“, 28. juna 1942. u Cvijić, Vasović, *Ibid.*, str. 12

12 Petar Martinović Bajica, *Milan Nedić*, Čikago (Il.), 1956, str. 13.

su starosedeooci – bez malog izuzetka, smatrali Milana Nedića nemačkim čovekom i srpskim izdajnikom¹³. Uz zgražavanje je konstatovano: „Ovome su pripomogli i neki naši 'veliki' novodošli, koji su na javnim skupovima i preko štampe govorili i pisali protivu Milana Nedića.“ Posledica trvenja i otvorenih neprijateljstava bila je tako i zabrana održavanja parastosa Nediću u srpskoj crkvi u Geri, u Indiani.¹⁴

Međutim, u skladu s razvojem novih političkih realnosti obeleženih hladnim ratom i snaženjem jugoslovenske pozicije u bipolarnom svetu, Nedićev lik je u redovima emigracije, bez obzira na svu njenu heterogenost, dobijao nove sadržaje koji su do neprepoznatljivosti menjali istorijske činjenice. S patosom je konstatovano da je godinama Nedić sramoćen „od londonskih nacionalista“, a „ubijen od komunista“, i njegov lik je ocrtavan kao lik martira koji se svesno žrtvovao za dobrobit nacionalne zajednice. Na taj način, on je postao jedan od osnova novog istorijskog narativa, koji je nužno podrazumevao prevrednovanje prošlosti i raspodelu uloga u skladu sa savremenim odnosom prema socijalističkoj Jugoslaviji i komunističkoj ideologiji.

Prvi u nizu događaja koji su uticali na promenu postojećih znanja bio je održavanje parastosa u srpskoj crkvi u južnom Čikagu 1956. godine, tačno deset godina posle njegove smrti. Iako nisu prisustvovali samom događaju, episkop Dionisije i vladika Nikolaj su ga podržali. Na taj način, crkva je svojim neupitnim moralnim autoritetom u redovima emigracije prva opravdala Nedićevu saradnju sa okupatorom.¹⁵ Posle više od jedne decenije, koliko je prošlo od govora koji je održao na sahrani Dimitrija Ljotića, vladika Nikolaj je svoj javni angažman nastavio da temelji na ideologiji antikomunizma, koja je deset godina posle završetka Drugog svetskog rata postala globalna politička vododelnica.

U čemu se sastojala nužnost prevrednovanja Nedićeve uloge u Drugom svetskom ratu deceniju po njegovom završetku? Zbog čega je upravo njemu pripisano jedno od centralnih mesta u, kako je isticano, nacionalnom panteonu Srba? Još tokom rata taj epitet mu je pripisivan od strane pristalica i širen u javnosti. Upravo takvo tumačenje je upotrebljeno kao platforma za ujedinjenje srpske političke emigracije, a uobličio ga je Stanislav Krakov, pisac i sestrić Milana Nedića. Kako je istakao u Nedićevoj biografiji, koju je objavio u dve knjige 1963. i 1968. godine, bio je to preduslov da emigracija preživi.¹⁶ „Srpska, a da je sreće i celokupna jugoslovenska emigracija, ima samo jedan sudbonosni imperativ [...] A taj imperativ je: sloga nacionalne emigracije [...] Ili će naša emigracija biti ujedinjena i istupati složno kada

13 Ibid.

14 Ibid,

15 Petar Martinović Bajica, Ibid, str. 14.

16 Stanislav Krakov, *General Milan Nedić, Na oštirci noža*, knjiga prva, Iskra Minhen 1963; Stanislav Krakov, *General Milan Nedić, Prepuna čaša čemera*, knjiga druga, Iskra Minhen 1968.

se radi o najsvetijim pitanjima jedne nacije, o njenoj slobodi i njenom dostojanstvu, ili će emigracija lagano izumreti kao beslovesna masa koja ni sama nije znala zašto beži u široki svet, i koja će svojom tvrdoglavošću, svojom kobnom međusobnom netrpeljivošću i neshvatanjem zadatka koji pred njom stoji izgubiti svaku vezu sa svojom zemljom, sa svojim narodom i njegovim potrebama i nevoljama.“ Krakov je strahovao da će na taj način emigracija sebe odseći „ne samo od sadašnjosti već još više od budućnosti“.¹⁷

Tako je u opisu Nedića, Krakov rekonstruisao epske slike koje je tokom rata gradio kvislinški režim i upotrebio ih za legitimaciju novih okvira nacionalnog ujedinjenja. U skladu s tim, preuzeo je specifična tumačenja, koja su u vreme rata u Nedićevoj Srbiji dobili junaci narodne poezije sa kojima je trebalo da se identifikuju savremenici. Miloš Obilić i Kraljević Marko, Karađorđe i Miloš Obrenović i čitava plejada ličnosti iz prošlosti upotrebljena je za kovanje sintagme o jedinstvu „štita i mača“, odnosno „borbe i odbrane“. Kolaboracija je dobila svoje novo tumačenje – kao svesno žrtvovanje u odbrani naroda.¹⁸ U tom ključu, Krakov je jasno izrazio svoje tumačenje Drugog svetskog rata na tlu Srbije: „Teški pečat od olova udarila je prava istorija na te moskovske i londonske mistifikacije, na tu podelu nacionalnih Srba, monarhista i antikomunista, pravih rodoljuba koji, ma gde bili, ma kako se zvali svesno umiru za svoj narod, za njegovo preživljavanje, za njegovu slobodu. Zar crveni dele danas i juče kada su dobili vlast, još Srbe na dražinovce i nedićevce? Oni i jednim i drugim, sa istim falsifikovanim pečatom, udaraju žig izdajnika, ratnih zločinaca i narodnih neprijatelja.“¹⁹

U tom shvatanju nacije formalno je ponuđena ruka pomirenja čak i onima koji su označeni kao glavni neprijatelji u ratu i miru koji je za njim došao. Promovisana je ideja izjednačavanja komunističkih žrtava sa svim ostalim srpskim žrtvama koje su pale kroz istoriju. Stanislav Krakov je svoja tumačenja izrazio na sledeći način: „I nema ovde ni jednog jedinog, kada prvenstveno govorim o žrtvama srpskog naroda, pred čijom smrću, pa bio on nacionalista ili komunista, ne bih imao duboki pijetet i divljenje, jer su to bili ljudi koji su umirali boreći se za svoje Vjeruju. I nema ni jednog o kome bih, kada je danas samo zagrobna senka, napisao ma kakvu ružnu reč, jer smrt briše sve grehove i sve zablude u koliko ih je i gde bilo.“ U ključu svojih predratnih romana, Krakov je, glorifikujući vojničke žrtve, ustoličavao princip monolitnog nacionalnog jedinstva. „Skrnaviti leš, ili uspomenu jednog

---

17 Stanislav Krakov, *General Milan Nedić, Na oštrici noža, knjiga I*, Iskra, Minhen 1963.

18 Stanislav Krakov, *General Milan Nedić, Prepuna čaša čemera*, knjiga II, Minhen 1968, str. 8.

19 Ibid., str. 10.

mrtvog junaka, pa ma to bio i neprijatelj, nije nikada bila osobina ni srpskog ni makog drugog civilizovanog naroda. To je žalosna privilegija hijena i marodera.“²⁰

Navedene reči i sintagmu o „veličanstvenoj zagrobnoj vojsci Srbije“, Krakov je definisao u identičnom ideološkom okviru koji je u Španiji promovisao Franko služeći se konceptom „nacionalnog pomirenja“. *Valle de los caídos* – Dolina palih je po zamisli fašista trebalo da formalno ujedini sve koji su pali u građanskom ratu. Suštinski je, međutim, upravo taj memorijal esencijalizovao osnov Frankovog vladanja Španijom koji je podrazumevao stigmatizovanje i teror nad onima koji su se našli na suprotnoj strani u građanskom ratu. Radilo se o pokušaju utemeljenja ideje nacionalne superiornosti i nedeljivosti kroz velikodušno priznanje svetosti žrtve svim pripadnicima nacije. Izjednačavanje je, međutim, bilo samo prividno i jasno je getoizovalo borce za Republiku. Isto je ponudio i Krakov, koji je nacionalnom pripadnošću opravdao saučesništvo u najtežem zločinu u istoriji čovečanstva, sugestivno vršeći zamenu uloga i od zločinaca čineći žrtve. U vreme zategnutih odnosa Istočnog i Zapadnog bloka, a posteriori je snažnim antikomunizmom pokušao da opravda kolaboraciju u Srbiji tokom Drugog svetskog rata. Svaki pokušaj definisanja, odnosno samodefinisanja istorijskih aktera tako je označen dokazivanjem njihovog antikomunističkog angažmana. Na taj način je čak i označavanje Ljotićevog Zbora kao prononsirane fašističke organizacije, predstavljano kao „smišljena komunistička zamka“.²¹

Na taj način su potisnute činjenice koje su dokazivale da je Nedićeva kolaboracija proizilazila iz suštinskog prihvatanja, aktivnog uobličavanja i najzad svesnog promovisanja ideologije nacional-fašizma. Pisanje Miroslava Spalajkovića, predratnog političara koji je tokom celog rata bio blizak Nediću i nazivao ga duhovnim ocem Srbije, najjasnije odslikava navedenu tvrdnju. Spalajković je 1944. godine naglašavao da se rat koji je trajao „ne vodi samo između dve protivničke grupe velikih sila, nego između dve suprotne političke i društvene ideologije“.²² Za njega je rat predstavljao „epohalni sukob između dva suprotna shvatanja o poretku u svetu“. Stoga je glorifikovao ulogu Milana Nedića tvrdeći da on gradi autentični „srpski narodni socijalizam“, koji je razlikovao i od fašizma i od nacional-socijalizma, ali koji je po Spalajkovićevim rečima „ipak bliži ovom drugom nego prvom. U prirodnom

20 Stanislav Krakov, *General Milan Nedić, Na oštrici noža*, knjiga I, Iskra, Minhen 1963, 8.

21 „Veliki je komunistički uspeh, da su u narodu još pre Drugog svetskog rata uspeli da pokret „Zbor“ prikažu narodu kao fašističku organizaciju. Tu komunističku smišljenu zamku, prihvatila je docnije i jugoslovenska vlada, a ne ulazeći dublje u taj problem, zabranila je rad „Zbora“ i njegove novine i bilten.“ Vidi Petar Martinović Bajica, *ibid.*, str. 285.

22 Dr M. Spalajković, „Spasilac Srbije“, Predgovor drugom izdanju knjige *Moja reč Srbima, Govori Milana Đ. Nedića održani u 1941-1944 godini*, Beograd 1944.

zadružnom okviru jedinka nalazi realniju podlogu za svoj opstanak i jače jemstvo za svoj umni i moralni razvitak nego u korporativnoj apstraktnoj povezanosti.²³

Studije i biografije Milana Nedića iz pera posleratne emigracije objavljivane u Sjedinjenim Američkim Državama i Nemačkoj pojavile su se u Srbiji s raspadom Jugoslavije i socijalizma, isto kao i sabrana dela Stanislava Krakova.²⁴ Navedene publikacije nisu dobile svoja kritička izdanja, pa je tako ono što je Spaljkić nazvao „srpskim narodnim socijalizmom“ dobilo gotovo bespogovornu recepciju u javnom polju. Izmišljanje tradicije, koje je u vreme Nedića dobilo snažan zamajac i koje se ogledalo u odbacivanju „pojma o demosu kao samovoljnom suverenu“ i vraćanju srpskog naroda starom duhu „zadružnog većanja i patrijarhalnog poštovanja umnih i moralnih vrednosti“, postalo je ravnopravan politički koncept organizacije društva.²⁵ Ono što je bilo osnov delovanja i organizovanja nacističkih sledbenika tokom rata, a kasnije platforma ujedinjenja političke emigracije u vremenu Hladnog rata, postalo je važan element samodefinisanja srpskog nacionalizma na prelazu 20. u 21. vek. Tako je ideologija nacionalnog pomirenja, na kojoj je nekoliko decenija ranije Franko održavao izolaciju španskog društva, našla svoje zagovornike i u Srbiji posle raspada jugoslovenske zajednice. Vrhunac te prakse predstavljalo je održavanje pomena Milanu Nediću i Dimitriju Ljotiću 1997, a zatim i 2009. godine. Tada im je na Dan pobeде i Dan Evrope u Sabornoj crkvi u Beogradu održan pomen kao nedužnim žrtvama komunističkog terora.²⁶ Istovremeno su u političkom i akademskom diskursu sve snažnije počele da se ispoljavaju ideje o nužnosti njihove rehabilitacije i istorijskog opravdanja. Na taj način, odnos prema Drugom svetskom ratu je ostao otvoreno i nedefinisano pitanje u današnjoj Srbiji.

Upravo stoga je od izuzetnog značaja otvaranje diskusije o tome da li je savremena revizija istorije posledica izmenjenih političkih okolnosti koje su dovele do zaborava i odbacivanje prošlosti utemeljenoj na osudi rasističke prirode fašizma i njegovog zločinačkog ispoljavanja ili je upravo prihvatanje izmenjene slike prošlosti predstavljalo preduslov legitimizacije novih vrednosnih sistema i uspostavljanja postjugoslovenskih i postsocijalističkih identiteta. Odgovor na ovo pitanje ključno će uticati na razvoj Srbije u budućnosti.

---

23 Ibid.

24 Boško N. Kostić, *Za istoriju naših dana, Odlomci iz zapisa za vreme okupacije*, Nova iskra, Beograd, 1991; Stanislav Krakov, *General Milan Nedić, Na ostrici noža*, I, Biblioteka Dokumenti, Nova iskra, Beograd, 1995; Boško N. Kostić, *Istina o Milanu Nediću*, Društvo – Nova Iskra, Beograd, 2009; Stanislav Krakov, *General Milan Nedić, I-II*, Nova iskra, Beograd, 2012.

25 Tim rečima je Spaljkić definisao Nedićevu ideologiju. Dr M. Spaljkić, „Spasilac Srbije“, Predgovor drugom izdanju *Moja reč Srbima, Govori Milana Đ. Nedića održani u 1941-1944 godini*, Beograd, 1944.

26 <http://www.e-novine.com/index.php?news=25863>